

ISTORISKI GLASNIK 1955 (1, 2, 3—4), 1956 (1, 2, 3—4).

Dva posljednja godišta IG potvrđuju već ranije uočenu činjenicu, da historičare NR Srbije znatno više od starijih razdoblja privlači novija historija. Više autora, koji objavljuju svoje radove u rubrikama »Članci i rasprave« i »Prilozi«, bave se problematikom NOB-e. Iako većina istraživača ovog perioda obrađuje još uvijek ponajviše oružane borbe i vojne operacije, ipak se pomalo prelazi i na studij ostalih komponenata u tom zbivanju. Tako J. Marjanović razmatra »Ekonomske promene u toku Narodnooslobodilačkog rata« (1955,1). Sam je autor dao svom radu podnaslov »Kratak osvrt«, jer proučavanje ekonomske problematike u tom prelomnom periodu zahtijeva opsežnije studije. Naglasivši, da se revolucionarne društvene promjene u našoj zemlji nisu završile pobjedom oružja u NOB-i, on ispituje prirodu ekonomskih promjena izvršenih u toku rata. Te promjene predstavljaju početak našega socijalističkog razvitka, iako promatrane same za sebe, odvojeno od tog procesa, nisu socijalističkog karaktera. U prilogu se raspravlja o izvorima materijalnih sredstava za vođenje rata, o organizaciji i upravljanju privredom, o zanatskoj i industrijskoj proizvodnji, o poljoprivrednoj proizvodnji i počecima agrarne reforme, o novcu i financijama, o saobraćaju, radnim odnosima i socijalnom staranju. Na kraju autor daje osvrt na eksproprijaciju buržoazije, koja se opredijelila za službu okupatorima i iznosi brojčane podatke o gubicima pretrpljenim za vrijeme rata, iz kojih se vidi, da izgradnja nove Jugoslavije počinje gotovo prepolovljenim proizvodnim snagama stare Jugoslavije. — M. Krstić, »Narodnooslobodilački rat u Vojvodini 1941 i 1942« (1955, 3—4), daje iscrpan prikaz oružanih akcija protiv okupatora u pojedinim dijelovima Vojvodine. Osim djelatnosti KP, autor ne zahvaća političku i društvenu problematiku u svojoj široj širini i složenosti, što je svakako ozbiljan nedostatak ovog, inače zanimljivog rada. — M. Hotić, »Vojna uloga i doprinos Jugoslavije pobjedi nad fašizmom u Drugom svjetskom ratu« (1956, 1), razmatra događaje u našoj zemlji u sklopu općih ratnih zbivanja. Već su se 27. mart i izbijanje narodnog ustanka odrazili na njemačke planove prema SSSR, a postojanje jugoslavenskog ratišta u ljetu 1941 utjecalo je na operacije u Africi. Daljnji tok NOR-a u Jugoslaviji vezivao je velike okupatorske snage (34 divizije), a upravo je nedostatak strategijskih i operativnih rezervi bio uzrok poraza osovinskih sila i kod Staljingrada i kod El-Alameina. T. zv. »evropska tvrđava« nije ustvari postojala upravo zbog otpora u Jugoslaviji. Autor ističe, da je doprinos Jugoslavije izbacivanju Italije iz rata bio neposredan i od prvorazrednog značaja. Svoje tvrdnje potkrepljuje ne samo arhivskom građom, nego i citatima iz djela nekih naših i stranih (njemačkih, talijanskih, engleskih i američkih) autora. — P. M. Višnjjić rekonstruirao je u kraćem prilogu »Nemački okupacioni sistem u Srbiji 1941 godine« (1956, 3—4).

Najveći broj priloga obrađuje probleme iz srpske historije. Srednjevjekovni predturski period zastupljen je metodički zanimljivim radom R. Novakovića, »Jedan pokušaj tumačenja Savinih hronoloških podataka o Nemanjinom životu« (1955, 3—4), u kojem autor objavljuje rezultate svojih istraživanja jedinog izvora za utvrđivanje godina života i vladanja Stefana Nemanje. Autor se osvrće i na dosadašnja razmišljanja u mišljenjima koja su ga i ponukala na ponovno proučavanje Savina djela.

Iz perioda turske vladavine objavljuje H. Šabanović prilog »Organizacija turske uprave u Srbiji u XV. i XVI. stoljeću« (1955, 3—4). Autor je u njemu dao pre-

gled administrativne podjele srpskih zemalja pod turskom vlašću i ocrtao strukturu administrativno-upravnog sistema, s opisom kompetencija pojedinih činovnika. Privredna struktura Srbije uzrokovala je izvjesne specifičnosti upravne organizacije, pa su neke oblasti imale i poseban položaj u upravi.

Ustanički period obrađuju dva autora. V. Vinaver štampao je prilog »Tursko stanovništvo u Srbiji za vreme Prvog srpskog ustanka« (1955, 2). On daje najprije osvrt na stanje prije ustanka, a zatim raspravlja o položaju turskog stanovništva u pojedinim njegovim fazama. Ekonomska osnovica turskog stanovništva bila je ozbiljno ugrožena stalnim nemirima, ratovima i epidemijama kuge, a ustanak je doveo do toga, da su Turci u Srbiji svedeni na grupu drugorazrednih građana, dok im je 1813 došla u pitanje i sama egzistencija. »Revolucija ih je morala uništiti kao sastavni dio eksploatatorskog sistema protiv koga se i podigla« zaključuje autor. — Zanimljiv je pokušaj V. Stojančevića, »Stanovništvo Srbije za vreme Prvog ustanka« (1955, 3—4), da odredi kretanje i brojčano stanje srpskog stanovništva u tom, vrlo burnom periodu njegove historije. Rezultati autorova istraživanja upućuju na zaključak o osjetljivom naizmjeničnom padanju i usponu toga kretanja, te o maksimalnom broju od oko pola miliona ukupnog stanovništva u ustaničkoj Srbiji.

J. M. Miličević, »Obrenovićevske zavere na početku ustavobraniteljskog režima 1842—43 godine« (1956, 3—4), iznosi podatke o dosada malo poznatim akcijama antiustavobraniteljske opozicije u početku vlade kneza Aleksandra. Analizirajući društvene korijenje zavjera, autor utvrđuje zanimljivu činjenicu, da u njima sudjeluje jedan dio građanskog sloja, pa on pokušava objasniti, zašto su ustavobranitelji na početku svoje vladavine naišli na opoziciju baš u redovima građanstva. — Članak Lj. Durković — Jakšića: »Austrija i pitanje jurisdikcije nad rimokatolicima u Kneževini Srbiji« (1956, 2), zanimljiviji je po iznošenju nekih detalja o stanovništvu Strossmayera prema Kneževini, nego po problemu postavljenom u naslovu.

D. Đorđević se predstavio već nizom rasprava kao dobar poznavalac i istraživač diplomatske historije uoči Prvoga svjetskog rata. To potvrđuje i njegova najnovija rasprava: »Projekt Jadranske željeznice u Srbiji (1896—1912)« (1956, 3—4), u kojoj je utvrdio, da je gradnja te željeznice dio sukoba između Austrije i Srbije oko Jadranskog mora, ujedinjenja Južnih Slavena i prodora prema Solunu. Projekt Jadranske željeznice postao je uz to i komponenta imperijalističke borbe velikih sila za prevlast na jugoistoku Evrope uoči Prvoga svjetskog rata. Rasprava je dobro dokumentirana arhivskom građom i snabdjevena s četiri skice. — B. Pavičević, »Odjek prve ruske revolucije u Srbiji« (1955, 2), iznosi podatke o stavu pojedinih društvenih i političkih grupacija u Srbiji prema ruskoj revoluciji 1905. Interesantan po podacima, koje donosi, prilog se odlikuje dobrim zapažanjima o političkim prilikama u Srbiji toga doba. — A. Radenić, »Nekoliko podataka o štampi u Zemunu 70-tih godina XIX. veka« (1955, 1), donosi podatke o listovima i časopisima, koji su u svoje vrijeme bili predstavnici najnaprednijih snaga u srpskom društvu i izražavali progresivne misli, od krajnje liberalnih do socijalističkih.

D. Miljković, »Prvi poslanik srpske socijal-demokratske stranke« (1955, 2), daje prikaz skupštinske djelatnosti dr. Mihajla Ilića u periodu od 1903 do 1905 i zaključuje, da je prvi socijalistički poslanik, iako usamljen u borbi s buržoaskim poslanicima, s uspjehom izvršio zadatke radničkog predstavnika. — Z. Priklmajer — Tomanović, »Srpska socijal-demokratija i nacionalno pitanje« (1956, 3—4), daje nekoliko kritičnih napomena na knjigu Vl. Strugara: »Socijalna demokratija o

nacionalnom pitanju jugoslavenskih naroda« (Rad, Beograd 1956, usp. ocjenu u HZ IX, 1956).

Nastavljajući s prikazivanjem portreta pojedinih ličnosti iz srpske historije, M. Ristić daje podatke o političkom i književnom radu Stevana Živkovića—Tele-maka, značajne ličnosti iz Karađorđeva doba (1955, 1). Isti autor objavljuje i biografske podatke o Iliji Markoviću (1956, 2), političaru iz Prvog srpskog ustanka, koji se kao imućan trgovac i knežinski knez u vrijeme ustanka još više obogatio i postao savjetnik i vilajetski sudija. Uspon Markovića i njegove obitelji predstavlja karakterističan primjer za stvaranje nove građanske klase u mladoj srpskoj državi.

Prilog P. Vasića: »Strani umetnici i Karađorđeva Srbija« (1955, 1), pruža uvid u likovnu ostavštinu ustaničkog perioda. Iako kulturni problemi nisu bili u prvom planu u vrijeme Prvog ustanka, ipak se može ustanoviti izvjesna likovna aktivnost u Srbiji. Nosioci likovnog stvaranja su uglavnom stranci, koji su boravili u Srbiji ili su samo došli u dodir sa srpskim ustanicima. Njihova su djela uglavnom sačuvana i predstavljaju značajan izvor za poznavanje Srbije u doba ustanka, kako je to autor njihovom analizom pokazao. — J. Kovačević objavljuje dva priloga: »Etnička i društvena pripadnost ktitora u Duklji i Pomorju od kraja VIII do kraja XIII veka« (1955, 2) i »Tragovi jednog ranohrišćanskog običaja (inhumatio ad pedes) i drugi elementi prodora kulture Primorja u unutrašnjost« (1955, 2).

Nekoliko autora objavljuje priloge iz povijesti Hrvatske i Dalmacije. Tako S. Gavrilović, »Pokret moslavačkih seljaka 1815—16 godine« (1956, 2), obrađuje jedan seljački pokret, o kojemu do danas nitko u hrvatskoj historiografiji nije pisao. Svi seljački pokreti u Hrvatskoj i Slavoniji na početku XIX. st. imali su iste osnovne ciljeve: da se seljaci oslobode feudalne zavisnosti i postanu gospodari zemlje, koju obrađuju. Oni su posljedica razvoja kapitalističke privrede u Austriji i Zap. Evropi (pojačan izvoz žita, stoke i drva, u koji se uključuju i bosansko-slavonski feudalci) i napoleonskih ratova. Specifične prilike u moslavačkom kraju uklapaju se u te opće okvire i dovode do značajnog gibanja 1815. i 1816. Služeći se izvornom gradom iz zagrebačkoga Državnog arhiva, Gavrilović je vrlo reljefno prikazao tok zbi-vanja i na kraju izveo ove zaključke: 1. iako se pokret zbiva na poč. XIX. st., ipak se u njemu osjeća izrazito odsustvo građanskih elemenata; 2. vjerske i nacionalne razlike između Hrvata i Srba nisu bile prepreka tijesnoj suradnji seljaka; 3. seljaci su i poslije oružane borbe vjerovali u uspjeh akcije legalnim sredstvima. Što se tiče programa pokreta, autor primjećuje, da se zahtjev za banderijalnim statusom razlikuje od zahtjeva slavonskih seljaka, koji teže za statusom graničara.

O društvenom i vjerskom položaju stanovništva u Dalmaciji raspravlja G. Stanojević u prilogu: »Nešto o Srbima u Dalmaciji u drugoj polovini XVIII veka« (1955, 1). Srbi su kao doseljenici s turskog područja predstavljali do poč. XVIII. st. glavnu obrambenu snagu mletačkih posjeda i uživali privilegirani položaj. Uvođenjem redovnih jedinica za čuvanje granice prema Turcima prestala je njihova uloga, pa se mijenja i njihov društveni položaj i vjerska prava. Nametanjem sistema zakupa dolazi do raslojavanja i osiromašivanja seljaka. Težak položaj, kao i mletačka vjerska politika, doveli su do emigriranja srpskog stanovništva i uspostavljanja veza s Rusijom. To je primoralo Mlečane da promijene svoje stanovište prema srpskom stanovništvu u Dalmaciji. Autor smatra svoj rad samo prilogom historiji Dalmacije, jer izneseni podaci nisu dovoljni za stvaranje određenijih zaključaka. Predmet proučavanja u drugom prilogu G. Stanojevića: »Jedan pokret seljaka u Dalmaciji 1738—

40 godine« (1955, 3—4), dosada je vrlo slabo obrađen položaj pojedinih društvenih slojeva — a naročito seljaka — u Dalmaciji u XVIII. stoljeću. Autor raspravlja o pokretu, koji je premašio karakter običnoga pravnog spora protiv feudalnih zlopotreba i poprimio obilježja borbe za ukidanje feudalnih obaveza. Iako to nije bio oružani seljački ustanak niti je predstavljao neki ozbiljniji i organiziraniji otpor, ipak je primorao Veneciju da intervenira oružanom silom u prilog veleposjednika. Tako su seljaci došli u sukob s centralnom vlašću, od koje su dotada očekivali pomoć u borbi protiv feudalaca.

Na stranicama IG nalazimo dosta priloga iz historije Dubrovnika. U radu: »O dubrovačkim vlastelinskim rodovima i njihovoj političkoj ulozi u XIV veku« (1955, 2). Irmgard Mahnken (Göttingen) ispituje politički značaj pojedinih rodova i njihov utjecaj na vladu i upravu Dubrovačke republike. Iako je patricijat u principu predstavljao sloj ravnopravnih ljudi, ipak je u praksi značaj pojedinih ličnosti i rodova bio različit. Autor pretpostavlja, da su te razlike »verovatno odgovarale privrednom raslojavanju i diferencijaciji.« U radu je vrlo pregledno prikazana političko-upravna hijerarhija i značaj pojedinih zvanja u Republici.

Premda je već prije obrađivao problem dubrovačke trgovine u XVIII. st., ipak V. Vinaver donosi i u najnovijoj raspravi: »Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu« (1956, 1) mnogo interesantnih podataka i zaključaka. Autor je problem zahvatio prilično široko, konzultirajući velik broj autora i služeći se građom iz Dubrovačkog arhiva. On razmatra političke prilike na Balkanu i istražuje izvjesne nove tendencije u trgovini, koje su imale odlučan utjecaj na dubrovačku trgovinu. »Veliki uspon tursko-austrijske trgovine i nastajanje domaćeg trgovačkog sloja onemogućili su Dubrovčanima da i dalje igraju svoju, nekada toliko značajnu ulogu.« — Ž. Muljačić objavljuje kraći prilog »O dubrovačkoj proizvodnji tekstila u XVIII veku« (1956, 1), u kojem ispituje uzroke opadanja dubrovačke tekstilne proizvodnje. — I. Mitić rekonstruirao, na osnovu podataka, koje je našao u Dubrovačkom arhivu, jedan isječak iz historije dubrovačke konzularne službe. U prilogu »Dubrovački konzulat u Kadiksu« (1956, 2) autor je utvrdio, kako i zašto je došlo do osnivanja tog konzulata sredinom XVIII. stoljeća. Njegov najvažniji zadatak je bio sređivanje odnosa između Dubrovačke republike i Maroka, što je u cijelosti izvršio i time pridonio jačanju dubrovačke trgovine. — B. Hrabak pokazuje svojim prilogom »Dubrovnik i rođski pirati« (1956, 2), da sva problematika dubrovačkog pomorstva nije još iscrpljena. U prilogu se osvrće na borbu Dubrovčana s gusarima početkom XVI. stoljeća.

Živ interes za historiju Crne Gore odražava se i u ovim godištima IG. Lj. Aleksić, »Stav Francuske prema zahtevu Crne Gore za teritorijalnim proširenjem 1867 godine« (1955, 3—4), bavi se jednim od mnogobrojnih pokušaja kneza Nikole da proširi teritorij Crne Gore prema moru, koji je ostao bez rezultata. Autor se u svom izlaganju zadržao samo na stavu Francuske, jer je austrijsko stanovište već obrađeno od drugog autora. Odnosima Francuske i Crne Gore bavi se isti autor i u drugom svom prilogu: »Stav Francuske prema tursko-crnogorskom ratu 1862 godine« (1955, 1). Diplomatska aktivnost velikih sila, osobito Francuske, za vrijeme trajanja toga rata, jasno pokazuje svu isprepletenost njihovih interesa. Međusobni odnosi evropskih država nalazili su stalnog odjeka na Balkanskom poluotoku, te odnosi Turske prema balkanskim narodima u XIX. st. nisu više isključivo njihova stvar. Držanje Francu-

ske prema Crnoj Gori uvjetovano je međunarodnom situacijom i njenim stavom prema istočnom pitanju. Autor temelji svoje rezultate na proučavanju originalnih dokumenata Ministarstva vanjskih poslova u Parizu, koji se nalaze u fondovima Turquie i Turquie Scutari za g. 1862, i Državnim arhivima u Zadru i Cetinju.

Pod naslovom: »Dva priloga istoriji Crne Gore« (1956, 3—4), B. Đurđev daje svoje primjedbe na knjigu G. Stanojevića »Crna Gora u doba vladike Danila« i to za period XVI. i XVII. stoljeća. Đurđev u svojim istraživanjima nigdje ne nalazi spomen domaćem vojvodi ili knezu, koji bi imao sudsko-upravnu funkciju i kupio sultanove dohotke, kako to navodi Stanojević. »Vojvoda Crne Gore« je turska upravna titula, davana u XVI. st. samo muslimanima. Imenovanje domaćeg spahije krajem XVI. i početkom XVII. st. sastavni je dio sultanova priznanja proširene autonomije, koja se razvila iz filuridžijskih autonomnih povlastica u XVI. stoljeću. U drugom dijelu, Đurđev raspravlja o odluci crnogorskog zbora 1688 i stavlja prigovore Stanojevićeveu načinu citiranja upotrebljene građe i necitiranju literature. — G. Stanojević objelodanjuje neke nove podatke iz finalnih relacija kotorskih providura, koje čuva Državni arhiv u Zadru, a ispisao ih je u Veneciji pok. Šime Ljubić (»Prilozi za istoriju Crne Gore i Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka; 1956, 3—4). — Probleme razvoja Crne Gore tretiraju i dva polemična članka: B. Pavičevića, »O jednoj nenaučnoj kritici« (1956, 1) i G. Stanojevića, »O metodu jednog kritičara« (1956, 1).

U prikazanim godištima ima također i priloga iz prošlosti Bosne i Hercegovine. H. Šabanović utvrđuje u prilogu »Bosanski sandžakbeg Skender« (1955, 1) identitet i porijeklo Skender-paše, turskog državnika i vojskovođe, koji je krajem XV. i početkom XVI. st. odigrao značajnu ulogu u učvršćivanju turske vlasti u Bosni. Napor autora je vrijedan pažnje, jer se u literaturi često zamjenjuju pojedine turske ličnosti istog imena, titule i zvanja. — M. J. Dinić: »Oko velikog bosanskog zlatnika« (1955, 3—4) objašnjava neke svoje navode iz ranije objavljene rasprave, smatrajući, da oni nisu od kritičara (Rendeo, Šidak) pravilno shvaćeni (usp. ocjenu J. Šidaka u HZ IX, 1956).

U vrlo kratkom prilogu: »Brštanik«, V. Marinković uzima na osnovu građe iz Dubrovačkog arhiva ponovo u pretres pitanje ubikacije ovog trgovišta i tvrđave, izjašnjavajući se protiv prihvaćenog Jirečekova općenitog mišljenja, da je Brštanik kod Počitelja.

U prilogu: »Jedna seča narodnih prvaka u Hercegovini 1662« (1956, 2) R. Samardžić objašnjava događaje, »u čiji sklop ona, takoreći, organski ulazi«. Podatke o pogubljenju 67 starješina u Hercegovini spominje u izvještaju peraški opat Andrija Zmajević, a prvi ih je saopćio Jovan Radonić, ne upuštajući se u neko objašnjenje.

Velik dio prostora u svim brojevima IG zauzima rubrika »Kritika i prikazi«, u kojoj je prikazano mnogo radova, pretežno domaće historiografije. U rubrici »Časopisi«, redakcija obavještava svoje čitaoce o sadržaju različitih historijskih časopisa. U pojedinim slučajevima prikaz je obuhvatio i više godišta (na pr. Historijski zbornik I—VII, Zgodovinski časopis I—VIII), što je potrebno posebno istaknuti, jer jedino na taj način mogu čitaoци IG dobiti uvid u historiografski rad ostalih republika. U nekim brojevima objavljeni su prilozi i u rubrikama »Društva i ustanove« (1955, 3—4; 1956, 1, 3—4) i »Bibliografija« (1955, 3—4; 1956, 3—4).

Hrvoje Matković

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.